నికి కన్యనిచ్చునది ప్రాజాపత్య వివాహంబు. ఇది తనతోడ ముందు వెనుక నారుతరంబుల నుద్ధరించును. డబ్బు తీసికొని యమ్మునది యాసురం బనబడును. కన్యావరులు ఒప్పందము మీద చేసికొనునది గాంధర్వము. యుద్ధమునం దపహరించునది రాక్షస వివాహము. మోసముచే కన్యనపహరించునది పైశాచము పరమనింద్యము. అని యాజ్ఞవల్క్య వచనంబులు.

౩. ఉక్తకాలముననే వివాహముకర్తవ్యము

శ్లో॥ ప్రాజాపత్యబ్రాహ్మదైవ వివాహాఋషిసంజ్ఞకాః ।
ఉక్తకాలేషుకర్తవ్యాశ్చత్వారః ఫలదాయకాః ॥ ౮ ॥

తా॥ ప్రాజాపత్యము, బ్రాహ్మము, దైవము, ఆర్షము, అను నీనాల్గు వివాహంబులును ఉక్తకాలంబులలోనే చేయఁదగినవి. ఎందువల్లననిననివి ఫలముల నిచ్చునవి. అని నారదవచనము. (ఇచ్చట తక్కిన గాంధర్వాసుర పైశాచ రాక్షసంబులు కామకారంబులు ఫలకారులు కావనియును వీటికి కాలనిర్బంధము లేదనియును గ్రాహ్యము.)

౪. ప్రశ్నలగ్నముచే వివాహయోగము.

శ్లో॥ లగ్నాత్త్రి పంచాస్తదశాయగస్తు ।
హిమద్యుతిర్జీవనిరీక్షితశ్చ ॥
తయోస్తుసంబంధకరస్తదానీం ।
నార్కాంశులుప్తో నచనీచగశ్చేత్ ॥ ౯ ॥

తా॥ ఈకన్యక నీ వరునకు చేయవచ్చునాయని దైవజ్ఞుని దగ్గిరికి వచ్చినప్పుడు; తత్కాల లగ్నమునకు ౩-౫-౭-౧౦-౧౧ లో నెచ్చటనైనను చంద్రుడుండి గురువుచేత చూడబడి, ఆ చంద్రుడు కృష్ణపక్షాంత్య భాగము వాడు కాకయున్నను, నీచరాశిగతుడు కాకయున్నను, ఆకనా వరులకు వివాహము పొసగునని భావింప వలసినది. అని వసిష్ఠవచనంబు. (ఇట్లే. ప్రశ్నయోగంబు లెన్నియో గలవుగాని యికాలమున నట్టిదైవజ్ఞభక్తితో ప్రవర్తించు వారరుదుగాన నావిషయమింతతో వివరింపం బడియున్నది.)

శ్లో॥ యదిలగ్నగతః క్రూరస్తస్మాత్సప్తమగఃకుజః ।
విజ్ఞేయంమరణంపుంసః సప్తమాబ్దాంతరేయది ॥ ౧౦ ॥

తా॥ ప్రశ్నలగ్నమున క్రూరగ్రహముండి, ౭వ యింటిలో నంగారకుడుండిన నాపొంతనము చేసినట్లయితే ౭ ఏండ్లలోగా వరునికి మరణయోగంబని నారదవచనము. (ఇట్లుండగా, పొడితీసి వేసికొనునంత మర్యాదతో జ్యోశ్యుని నడిగెడు వారు, దాక్షిణ్య శ్రాద్ధముగా జెప్పెడు జ్యోశ్యులు; పిదప వారే మంచిలగ్నముననే ముహూర్తము చేసితిమే, ముండమోసెనని మొత్తుకొనుట; చివరకు జ్యోతిష మబద్ధమని కొందఱు; ఇట్లునోటికి తోచినట్లు మాటలు. కావున;—ఎంతెంత భక్తి శ్రద్ధలతో శాస్త్రిమును పాటింతురో వారికి అంతంత ఫలించును. శాస్త్రిమర్యాద తెలియని వారికిం జెప్పుట దుస్తరంబు - అను సంగతిని సూచించుటకై ఈవిషయము వ్రాయబడె. తెలిసికొను విషయంబులు - పెక్కుగలవు. గ్రంథవిస్తర భీతిచే నింత

తో నిలుపుదము.) వివాహ ప్రశ్నమునందలి వంధ్యామృత పత్న్యాది లక్ష
ణాతంబులను ఇక్లే ఎతింగెడు సదుపాయంబులు గలవు.

౫. అంగారక దోషవిచారము.

శ్లో॥ ధనేవ్యయేచపాతాలే జామిత్రేచాష్టమేకుజే ।
స్త్రీణాంభర్తృవినాశస్స్యాత్పుంసాంభార్యావినాశనం॥

తా॥ ౨-౧౨-౪-౭-౮ ఈ యైదుస్థానంబులలో నంగారకుండుండెడు స్త్రీజాతకమునకు వైధవ్యయోగంబును, పురుషజాతకంబునకు అపత్నీయోగంబును, అగస్త్యసంహితా వచనము చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ లగ్నేవ్యయేచ పాతాలేజామిత్రేచాష్టమేకుజే ।
కన్యాభర్తుర్వినాశాయ భర్తాకన్యావినాశదః ॥ ౧౨ ॥

తా॥ లగ్నమున ౪-౧౨-౭-౮ ఈయైదుస్థానంబులలోను జాతకమున కుజుడున్న నాకన్యకపని ధ్వంసము చేయుననియును, పతికి అట్లుండిన పత్ని నిధ్వంసము చేయుననియును కేరలీయ వచనంబు.

శ్లో॥ అరోగ్నిః క్రూరదృగ్వక్రీకుజః పాపఫలప్రదః ॥
స్వాధిష్ఠితంస్వదృష్టంచ భావంనాశయతిధ్రువం ॥ ౧౩ ॥
అర్కేందుక్షేత్రజాతానాంకుజదోషోనవిద్యతే ।
స్వోచ్చమిత్రభజాతానాం పీడకోనభవేత్కుజః ॥ ౧౪ ॥

తా॥ కుజుండు అగ్నిస్వరూపుండును క్రూరదృష్టిగలవాడును వక్రుండును రౌద్రుండునగుటచేత పాపఫలము నిచ్చువాడు. తాను చేరిన మతిదానుచూచిన భావంబును నాశముచేయును. కావున ౭వ ఇల్లు భార్యా కుభర్తృస్థానం బనియును తెలిసి, అందలో కుజుడు లేనట్లును కుజుడు దానిని చూడనట్లును జాతకమున్న నంగారదోషము లేదనియును, అట్లున్న నంగారకదోషము గలదనియును తెలియవలయును. అయ్యంగారకుని యుచ్చక్షేత్రమగు మకరలగ్న జాతకము వారికిని, వాని స్వక్షేత్రములయిన మేషవృశ్చికములలో పుట్టినవారికిని, వాని మిత్రులగు రవిగురు చంద్ర క్షేత్రములనగా కర్కాటకసింహధను మీనలగ్నముల వారికిని కుజదోషము చూడనక్కర లేదనియును సామాన్యవచనంబులు గలవుగాని ; రెండు జాతకంబులలోను అంగారకదోషమును సమానముగా చూచి యాదాంపత్యమును కలుగించుటలో మేలని భావము.

శ్లో॥ దంపత్యోర్జన్మకాలేవ్యయధనహిబుకేసప్తమేరంధ్రలగ్నే
లగ్నాచ్చంద్రాచ్చశుక్రాద పిఖలునివసన్భూమిపుత్రస్త
యోశ్చ ॥ దాంపత్యందీర్ఘకాలంసుతధన బహుళంపు
త్రలాభంచసౌఖ్యం ! దద్యాదేకత్రహీనోమృతిరఖిల
భయంపుత్రనాశంకరోతి ॥ ౧౫ ॥

తా॥ దంపతులకు రెండుజాతకంబులలోను ; లగ్నమునుండియును చంద్రుని నుండియును, శుక్రునినుండియు, ౧-౨-౪-౭-౮-౧౨ ఈ ౬ స్థానంబులలో నంగారకుండుండిన యెడల నాదాంపత్యము దీర్ఘకాలము సుఖించును. బిడ్డలు సంపదగల్గియుండును కావున కుజదోషముగల వరునికి

కుజదోషముగల కన్యనిచ్చి పెండ్లిచేయవలయును. అటుగాక నొక్కజాతకమున కుజదోషముండి మఱియొకచోట లేకయుండినచో పుత్రనాశంబు, మరణము, భయము గల్గును. అనునదిసిద్ధాంత వచనము.

విశేషసూచన—లగ్నముకన్నను చంద్రుడు, చంద్రునికన్నను శుక్రుండు; దోషము తక్కువగాన, రెండు జాతకంబులలోను - దీనిలో లగ్న కుజదోషమున్న దానిలోను లగ్న కుజదోషము; దీనిలో చంద్రకుజ దోషమున్న దానిలోను చంద్రకుజదోషము; దీనిలో శుక్రకుజదోషమున్న దానిలోను శుక్రకుజదోషము; ఇట్లుండనగును. అయితే అట్లు తటస్థించనపుడు,ఒకటిలో లగ్నమునకు కుజదోషముండి మఱియొకటిలో చంద్రశుక్రకుజదోషములు మాత్రమున్నను కావచ్చును.

౬. జాతకీయవైధవ్యయోగ పరిహారోపాయంబులు.

శ్లో॥ యోయోభావస్స్వామి దృష్టోయుతోవా ।
సౌమ్యైర్వాస్యాత్తస్య తస్యాభివృద్ధిః ॥
పాపై రేవంతస్యభావస్యహాని ।
ర్నిర్దేష్టవ్యాపృచ్ఛతాం జన్మతోవా ॥ ౧౬ ॥

తా॥ అనుభట్టోత్పల వచనముంబట్టి సప్తమస్థానమును సప్తమాధిపతిగాని పూర్ణచంద్ర బుధగురు శుక్రులుగాని చూచియో చేరియో ఉండినయెడల, మఱియు ౧౦వ యింటిలో శుభగ్రహములున్నయెడల వైధవ్యారిష్టయోగము పరిహారంబని పీయూషసుధాకర టీకాకారుని మతముగా నున్నది. ఇదియునుగాక-

శ్లో॥ సావిత్ర్యాదివ్రతాదీని భక్త్యాకుర్వంతియాఃస్త్రియః ।
సౌభాగ్యంచసుపుత్రత్వంచ భవేత్తాసాంసుసంతతిః ॥

తా॥ భక్తితోడనే స్త్రీలు సావిత్రీవ్రతాదులను చేయుదురో వారికి సంపదయును దాంపత్యసుఖంబును సంతానంబును గల్గియుండునని వ్రతఖండలో చెప్పంబడినది.

శ్లో॥ అవైధవ్యకరైర్యోగైః వివాహపటలోదితైః ।
వరాయాయుష్మతేదేయా కన్యావైధవ్యయోగజా ॥

తా॥ వివాహ పటలమునందు చెప్పంబడిన వైధవ్య యోగములు లేనట్లుగా నాయుష్మంతుండగు వరునికి, వైధవ్య యోగంబునందు పుట్టిన కన్యకను ఇచ్చి పెండ్లిచేయవలయును. అని సంహితా సారవచనంబు. అట్టి వైధవ్యము నివ్వని యోగంబు లేవియనిన కుంభ వివాహము, అశ్వత్థ వివాహము, మొదలగునవి ధర్మశాస్త్ర విహితంబులు.

౭. సామాన్యముగా వరనిశ్చయమున
శుభాశుభ నిమిత్తంబులు.

శ్లో॥ వాదిత్రతూర్యఘోషోవీణావేణుప్రగీతశబ్దాశ్చ ।
శంఖధ్వనిఃప్రశస్తః పృచ్ఛాకాలేకుమారీణాం ॥
కృకలాసవానరోరగగర్దభసంశ్లేషణంమిథోపిభవేత్ ।
దైవజ్ఞపృచ్ఛకానాం కన్యావకత్రసంరమతే ॥ ౨౦ ॥

త్రింశాంశకశ్చేతి త్రివర్గషట్కం ।
శుభం శుభవ్యోమచరాధిపత్యం ॥ ౧౫౫ ॥
యః పాపషడ్వర్గభవోహిదోషః ।
పంచాంగ సౌమ్య గ్రహలగ్నజాతం ।
గుణౌఘమంభోధి మమోఘబాణః ।
శుష్యత్యశేషం ఖలు రాఘవస్య ॥ ౧౫౬ ॥

తా॥ ఈవరకు చెప్పిన షడ్వర్గలలో శుభగ్రహ వర్గలే శుభఫలదంబులు. ఒకవేళ పాపవర్గలుండినను పంచాంగ సౌమ్యగ్రహ లగ్నశుద్ధి గుణముండినయెడల శ్రీరామ బాణము సముద్రమును శోషించినట్లు ఆషడ్వర్గదోషమును శోషింపుచుండునని వసిష్ఠవచనము. కావున ౬ వర్గలలో 3 వర్గలైనను శుభవర్గలుగా నుండుట చాలమేలని యెఱుంగనగును.

౫౩. యోగినీ నక్షత్రంబులు సఫలములు.

శ్లో॥ పౌష్ణేశశాక్రా ద్రససూర్యనందా ।
పూర్వార్ధమధ్యా పరభాగయుగ్మం ॥
భర్తాప్రియః ప్రాగ్యుజిభేస్త్రియాఃస్యా ।
న్మధ్యేద్వయోః ప్రేమ పరేప్రియాస్త్రీ ॥ ౧౫౭ ॥

తా॥ రేవతి మొదలు ౬ నక్షత్రంబులు పూర్వార్ధ యోగినీ నక్షత్రంబులు, వీట్లలో పెండ్లి జరిగినయెడల కన్యకకు వరుడు ప్రియుడుగా నుండును. ఆర్ద్ర మొదలు ౧౨ నక్షత్రంబులు మధ్యభాగ యోగినీ నక్షత్రంబులనంబడును. వీట్లలో పెండ్లి జరిగితే వధూవరులు పరస్పర ప్రీతియుక్తులై యుందురు. జ్యేష్ఠ మొదలు ౯ నక్షత్రంబులు అపరభాగ యోగినీ నక్షత్రంబులనంబడును. వీట్లలో పెండ్లి జరిగిన వరునికి కన్యప్రియురాలుగా నుండునని చింతామణి వచనంబు.

౫౪. గండాంతదోషవిచారము.

తా॥ గండాంతమనగా సంధివిశేషము. అది యనేక విధములు. నక్షత్రసంధి, తిథిసంధి, లగ్నసంధి, యోగసంధి, కరణసంధి, వర్షసంధి, ఆయనసంధి, ఋతుసంధి, మాససంధి, పక్షసంధి, దినసంధి, రాత్రిసంధి, మధ్యాహ్నసంధి ప్రాతస్సంధి, సాయంసంధి, నిశీథసంధి యనియును:—వీట్లలో కొన్నిటియిచ్చట చూపంబడుచున్నవి;—

శ్లో॥ సార్పేంద్రపౌష్ణధిష్ణ్యాంతే షోడశాంశాభసంధయః ।
తదగ్రభేష్వాద్యజాతాఃపాపాగండాంతసంజ్ఞకాః॥౧౫౮॥
ఉగ్రం సంధిత్రితయజం గండాంతత్రితయంమహత్ ।
మృత్యుదంజన్మయానాదివివాహ స్థాపనాదిషు ॥౧౫౯॥

తా॥ ఆశ్లేష జ్యేష్ఠ రేవతి యీమూడు నక్షత్రములలో నక్షత్రప్రమాణ ఘటికలలో ౧౬ లో నొకపాలు భసంధియనంబడును మఖ మూల ఆశ్వని యీమూడు నక్షత్రంబులలో నాది భాగము గండాంత సంజ్ఞగలది. ఈసంధిగండాంతముల నుండి పుట్టిన దోషము ఉగ్రం బనంబడును. జన్మప్ర

యాణ వివాహ ప్రతిష్ఠాదులలో నిది మృత్యుప్రదము. కావున నీఘటికలను వదలి ముహూర్తము గ్రాహ్యమని నారదవచనములు. ఇది నక్షత్రసంధి గండాంతము.

శ్లో॥ కుళీరసింహయోశ్చాపకీటయో ర్మీనమేషయోః ।
గండాంతమంతరాళం తన్నాడికానిధనప్రదా ॥ ౧౬౦ ॥

తా॥ మీన కర్కాటక వృశ్చికంబులలో కడపటయును, మేష సింహ ధనూ రాసులలో నాదిభాగముననను, చేరి ఒక్కొక గడియ గండాంత కాలంబనబడును. దానిని త్రోసి లగ్నము పెట్టికొనవలయును. ఇది లగ్న గండాంతం బనంబడును. అని కశ్యపవచనము.

శ్లో॥ పూర్ణానందాఖ్యయో స్తిథ్యోస్సంధిర్నాడీద్వయంసదా।
గండాంతంమృత్యుదం జన్మయాత్రోద్వాహవ్రతాదిషు॥

తా॥ పంచమీ దశమీ పూర్ణిమల కడపటను, ప్రతిపత్ షష్ఠీ యేకాదశీ తిథులలో నాదిలోను రెండేసి గడియలు తిథిగండాంతం బనంబడును. దీనిని తప్పించి ముహూర్తమునునుపనగును. అని నారదవచనము.

శ్లో॥ తథైవతిథిగండాంతం నాస్తీందౌబలశాలిని ।
తథైవలగ్నండాంతం నాస్తిజీవేబలాన్వితే ॥ ౧౬౨ ॥

తా॥ చంద్రుడు బలశాలిగానుండిన తిథిగండాంత దోషపరిహారము. గురుడు బలిష్ఠుడైయుండినచో లగ్నగండాంత దోషపరిహారంబని శాకల్యసంహితా వచనంబు.

శ్లో॥ పక్షోబ్దసంధి స్త్రిదినంచమాస ।
సంధిస్త్రినాడ్యః ఖలుసంధ్యయోశ్చ ॥
నాడ్యశ్చతస్రః స్తిథి ఋక్షయోగం ।
సంధి స్తదర్ధం కరణస్యసంధిః ॥ ౧౬౩ ॥

తా॥ ఇట్లే, సంవత్సరసంధి, ౧౫ దినములు; మాససంధి ౩ దినములు; సంధ్యాసంది ౩ గడియలు; తిథిసంధి ౪ గడియలు; నక్షత్రసంధి ౪ గడియలు; యోగసంధి ౪ గడియలు; కరణసంధి ౨ గడియలనియు వసిష్ఠవచనము.

శ్లో॥ ఋక్షాంతేపుత్రనాశస్స్యా న్మాసాంతేతుధనక్షయః ।
వర్షాంతేవర్గనాశస్స్యా ద్గ్రహాణాత్సర్వనాశనం ॥౧౬౪॥

తా॥ నక్షత్రగండాంతము సంతాన హానినిచ్చును; మాసాంతగండాంతము ధనహానినిచ్చును; వర్షాంతకండాంతము స్వవర్గహానినిచ్చును; గ్రహణగండాంతము సమస్త విధములలో జెరుచును. అని గురువచనము. ఇట్లు సంధిగండాంత విచారమును తత్ఫలవిచారంబును అపారముగానున్నది. ఇంతతో చాలును.

౫౫. గండాంత దోషపరిహారము.

శ్లో॥ గండాంతదోష మఖిలంముహూర్తోభిజిదాహ్వయః ।
హంతియద్వన్మృగవ్యాధః పక్షిసంఘమివాఖిలం ॥

తా॥ అభిజన్ముహూర్తము గండాంత దోషమునంతటిని, మృగవ్యాధుడు పక్షుల గుమిని గుమ్ముదులిపి నట్లు పరిహరించి రక్షించుననని వసిష్ఠ వచనము. అనిన నేమంటే, ఏదోగండాంతం పడెనని బహుగుణ యుక్తమగు అభిజన్ముహూర్తమును వదలరాదని భావము.

౫౬. కర్తరీదోష విచారము.

శ్లో॥ వ్యయేమార్గగతిః క్రూరేవక్రీక్రూరో ధనేయది ।
తౌచలగ్నాంశతుల్యౌచ తదాఘోరాఖ్యకర్తరీ ॥ ౧౬౫ ॥

తా॥ వివాహలగ్నమునకు ౧౨లో ఋజుగతి క్రూరగ్రహము, ౨లో వక్రగతి క్రూరగ్రహము, గల్గియుండిన పక్షమున, మఱివారు లగ్నభాగలకు సమముగా నుండిన ఘోరమగు కర్తరీదోష మనంబడునని గర్గవచనము.

శ్లో॥ లగ్నస్యపృష్ఠాగ్రగయోరసాధ్వోః ।
స్యాత్కర్తరీస్యాదృజువక్రగత్యోః ॥
తావేవశీఘ్రౌయదివక్రచారో ।
నకర్తరీచేతి పితామహోక్తిః ॥ ౧౬౬ ॥

తా॥ అటుగాక ౧౨లో వక్రుడును, ౨లో ఋజుగతి క్రూరుడున్నను ఈకర్తరీదోషములేదు. అనగా క్రూరసంధి మధ్యలగ్నము కర్తరీదోషముగలది. వారు శీఘ్రగతి గల గ్రహములైనను దోషములేదు. ఇట్లు బ్రహ్మవచనంబని వసిష్ఠ వచనంబుగలదు.

శ్లో॥ క్రూరగ్రహమధ్యగతే ।
లగ్నేచంద్రేథ వాకరగ్రహాణాం ॥
తేయమసదనాభిముఖం ।
గమనంచేచ్ఛంతి కన్యాయాః ॥ ౧౬౭ ॥

తా॥ ఈకర్తరీదోషయుక్త లగ్నంబునసైనను, చంద్రుడు లగ్నమునం దుండునపుడైనను, వివాహము చేసినపక్షమున, నక్కన్యకకు మరణమును నిశ్చయించినట్లగునని వసిష్ఠవచనంబు.

౫౭. క్రూరసౌమ్య గ్రహనిర్ణయము.

శ్లో॥ సూర్యభౌమశని రాహుకేతవః ।
పాపసంజ్ఞాః ఖచరాఃక్షయిచంద్రః ॥
పూర్ణచంద్ర గురుశుక్రసోమజాః ।
సర్వకర్మసుహి సౌమ్యఖచరాః ॥ ౧౬౮ ॥

తా॥ క్షీణచంద్ర రవి కుజ శని రాహు కేతువులు క్రూరులనియును; పూర్ణచంద్ర బుధ గురు శుక్రులు సౌమ్యులనియును; సమస్త శుభకర్మలయందును గ్రహింపనగును. అని వసిష్ఠవచనంబు.

౫౮. సంగ్రహదోష విచారము.

శ్లో॥ శశాంకేగ్రహసంయుక్తే దోషస్సంగ్రహసంజ్ఞకః ।
సూర్యేణసంయుతే చంద్రేదారిద్ర్యంభవతిధ్రువం ॥

అథ కన్యా వైధవ్యయోగ శాన్తిః

తత్ర మార్కణ్డేయః :—

బాలవైధవ్యయోగేతు కుంభేఃదు ప్రతిమాదిభిః ।
కృత్వా శాన్తిం తతః పశ్చాత్కన్యోం ద్వాహ్యేతిచాపరే ॥
తత్ర పునర్భూత్వా భావఉక్తో విధానఖండే ।
స్వర్ణాంబు పిప్పలానాంతు ప్రతిమాం విష్ణురూపిణీం ॥
తయాసహ వివాహేతు పునర్భూతం నజాయతే ॥

సూర్యారుణ సంవాదే :—

వివాహాత్పూర్వ కాలేచ చంద్ర తారా బలాన్వితే ॥
వివాహోక్తేన మంత్రేణ కుంభేన సహవోద్వహేత్ ।
సూత్రేణావేష్టయేత్పశ్చా ద్దశతంతు విధానతః ॥
కుంకుమాలంకృతం దేహం తయో రేకాంతమందిరే ।
తతః కుంభంచ నిస్సార్య ప్రభజ్య సలిలాశయే ।
తతోభిషేచనం కుర్యా త్పంచపల్లవవారిభిః ॥

కుంభప్రార్థనా తత్రైవ :—

వరుణాంగ స్వరూపాయ జీవనానాం సమాశ్రయ ।
పతిం జీవయకన్యాయా శ్చిరం పుత్రసుఖం కురు ॥
దేహి విష్ణోవరందేవ కన్యాంపాలయ దుఃఖతః ।
తతో లఙ్కారవస్త్రాద్యైః వరాయ ప్రతిపాదయేత్ ॥

మూర్తిదానమపి తత్రైవోక్తం :—

బ్రాహ్మణం సాదుమామంత్ర్య సంపూజ్య వివిధార్హణైః ।
తస్మై దద్యాద్విధానేన విష్ణోర్మూర్తిం చతుర్భుజాం ॥

శుద్ధవర్ణ సువర్ణేన విత్తశక్త్యాథవా పునః ।
నిర్మితాం రుచిరాం శంఖ గదా చక్రాఙ్క సంయుతాం ॥
దధానాం వాససీపీతే కుముదోత్పల మాలినీం ।
సదక్షిణాంచ తాం దద్యా న్మంత్రమేన ముదీరయన్ ॥
యన్మయాప్రాచిజనుషి హత్యాపత్యు స్సమాగతం ।
విషోపవిషశస్త్రాద్యై ర్హతోవాతి విరక్తయా ।
ప్రాప్యమానం మహాఘోరం యశఃసౌఖ్య ధనాపహం ॥
వైధవ్యాదతిదుఃఖౌఘ నాశాయ సుఖలబ్ధయే ।
బహు సౌభాగ్యసిద్ధ్యర్థం మహావిష్ణోరిమాం తనుం ॥
సౌవర్ణనిర్మితాం శక్త్యా తుభ్యం సంప్రదదేద్విజ ।
అనఘాద్యాహమస్మీతి త్రివారం ప్రజపేదితి ॥
ఏవమస్త్వితి తస్యోక్తిం గృహీతా స్వగృహం విశేత్ ।
తతో వైవాహికం కుర్యా ద్విధిం దాతామృగీదృశః ॥

ఇత్యాది నిర్ణయసింధౌ జ్ఞేయం ॥ ఇతి వైధవ్యయోగ శాంతిః.

అథ అర్క వివాహః

అథ తృతీయ మానుషీ వివాహ నిషేధాత్త దర్థ మర్క వివాహ ఉచ్యతే ॥
ప్రయోగ పారిజాతే మాత్స్యే ।
ఉద్వహేద్రతి సిద్ధ్యర్థం తృతీయాం నకదాచన ॥
మోహాదజ్ఞానతోవాపి యది గచ్ఛేత్తు మానుషీం ।
నశ్యత్యేవన సందేహో గర్గస్య వచనం యదా ॥

సంగ్రహే :—
చతుర్థాది వివాహార్థం తృతీయేర్కం సముద్వహేత్ ।
ఆదిత్య దివసేవాపి హస్తర్క్షేవా శనైశ్చరే ॥
శుభేదినేచ పూర్వాహ్ణే కుర్యాదర్క వివాహకం ॥

బ్రహ్మా :—

గ్రామాత్ప్రాచ్యా ముదీచ్యాం వాస పుష్పఫల సంయుతం ॥
కృత్వార్కం పురత స్తిష్ఠన్ ప్రార్థయేత్తు ద్విజోత్తమః ।
త్రిలోకవాసిన్ సప్తార్వ ఛాయయా సహితో రవే ।
తృతీయో ద్వాహ జందోషం నివారయ సుఖం కురు ।
తత్రార్ధ్యోరోప్య దేవేశం ఛాయయా సహితం రవిం ॥
వస్త్రైర్మాల్యై స్తథా గంధై స్తన్మంత్రేణైవ పూజయేత్ ।
చతుర్థ దివసాతీతే పూర్వవ త్తాం ప్రపూజ్యచ ।
విసృజ్య హోమమగ్నించ ఉద్వహేన్మానుషీం వరాం ॥

వ్యాసః :—

సుపుష్ప ఫలశాఖైక మర్క గుల్మం సమాశ్రయేత్ ।
అర్క కన్యా ప్రథానార్థ మాచార్యం కల్పయేత్పురా ॥
అర్క సన్నిధి మాగత్య తత్ర స్వస్త్యా దివాచయేత్ ।
నాందీ శ్రాద్ధం సువర్ణేన అష్టవర్గా న్ప్రపూజయేత్ ।
పూజయేన్మధు పర్కేణ వరం విప్రస్య హ స్తతః ।
యజ్ఞోపవీత వస్త్రాది వరాయాస్మై ప్రదాపయేత్ ॥
అర్కం ప్రదక్షిణం కుర్వన్ జపేన్మంత్ర మిమం బుధః ।
మమప్రీతి కరాయేయం మయాసృష్టా పురాతనీ ॥
అర్కజా బ్రహ్మణా సృష్టా అస్మాకం ప్రణ రక్షతు
పునః ప్రదక్షిణీ కుర్యాన్మంత్రేణానేన మంత్రవిత్ ॥
నమస్తే మంగళేదేవి నమః సవితురాత్మజే ।
త్రాహిమాం కృపయాదేవి పత్నీత్వం మే ఇహాగతా ॥
అర్కత్వం బ్రహ్మణా సృష్టః సర్వప్రాణి హితాయచ ।
వృక్షాణామాది భూత స్త్వం దేవానాం ప్రీతి వర్ధనః ॥
తృతీయో ద్వాహజం దోషం మృత్యుంచాశు వినాశయ ।
తతశ్చ కన్యావరణం త్రిపూరుషం కులముచ్చరేత్ ॥

ముహూర్తైర్కం నిరక్షేత స్వస్తిసూక్త ముదీరయన్ ।
అర్కః కన్యామిమాం విప్ర యథాశక్తి విభూషితాం ।
గోత్రాయ శర్మణే తుభ్యం దత్తాం విప్ర సమాశ్రయ ।

అంజల్యక్షత పూర్వాణి కృత్వా పంచకేణ పూర్వకం ।
యావత్పంచావృతం సూత్రం తావదర్కం ప్రవేష్టయేత్ ॥

స్వశాఖోక్తేన మంత్రేణ గాయత్రీ మధవాజపేత్ ।
పంచవీకృత్య పునః సూత్రం స్కంధే బధ్నాతి మంత్రతః ॥

అర్కస్య పురతః పశ్చాద్దక్షిణోత్తర తస్తథా ।
కుంభాంశ్చ నిక్షిపేత్పశ్చా దాగ్నేయాది చతుష్టయే ॥

ప్రతి కుంభం మహావిష్ణుం సంపూజ్య పరమేశ్వరం ।
పునః ప్రదక్షిణీకృత్వా మంత్రమేత ముదీరయేత్ ॥

మయాకృత మిదం కర్మ స్థావరేషు జరాయుణా ।
అర్క పత్యానినోదేహి తత్సర్వం క్షంతు మర్హసి ॥

ఇత్యుక్త్వా శాంతి సూక్తాని జప్త్వాతాం విసృజేత్పునః ।
గోయుగ్మం దక్షిణాం దద్యాదంతే పుణ్యాహ మాచరేత్ ॥

శౌనకః :—

తృతీయే స్త్రీ వివాహేతు సంప్రాప్తే పురుషస్యతు ।
నాందీ శ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత స్థండిలంచ ప్రకల్పయేత్ ।
అర్కమభ్యర్చ్య సౌర్యాచ గంధ పుష్పాక్షతాదిభిః ॥

సౌర్యా సూర్యదేవతయా ఋచా అక్షన్నమీమదంతే ॥

అర్కస్యోత్తర దేశేతు సమన్వారబ్ధ ఏతయా ।
ఉల్లేఖనాది కంకుర్యా దాఘారాంతమతః పరం ॥

ఆజ్యాహుతించ జుహుయాత్సంగోభి రసమైకయా ।
యస్మైత్వా కామ కామాయే త్యేతయర్చా తతః పరం ॥

వ్యస్తాభిశ్చ సమస్తాభి తతశ్చ స్విష్టకృద్ధవేత్ ॥

పరిషేచన పర్యంత మయాశ్చేత్యాదికం క్రమాత్ ।
అత్ర ప్రయోగోత్కృతే నిర్ణయ సిన్ధౌ జ్ఞేయః ॥ 3
ఇతి రామకృష్ణ భట్టాత్మజ కమలాకరభట్టకృతే శాంతిరత్నే ఉర్క వివాహః

दथवा मृतवत्सा मृतापत्या वा भवेत्। तुः पादपूरणे। यदाह कश्यपः—'स्वनीचगः शत्रुदृष्टः पापः पंचमगो यदा। मृतपुत्रां करोत्येव कुलटां वा न संशयः॥' इति। नारदोऽपि—'लग्नात्पंचमगः पापः शत्रुदृष्टः स्वनीचगः। मृतपुत्रा तदा नारी कुलटा वा न संशयः॥' इति। शत्रुमित्रमध्यग्रहान् 'मित्राणि द्युमणेः' (६।२७) इत्यादिना वक्ष्यत्यत्रैव॥ ५॥

अथ विवाहभंगयोगं पुष्पिताग्रयाह—

यदि भवति सितातिरिक्तपक्षे तनुगृहतः समराशिगः शशांकः।
अशुभखचरवीक्षितोऽरिरंध्रे भवति विवाहविनाशकारकोऽयम् ६

यदीति॥ सितातिरिक्तपक्षे कृष्णपक्षे यदि शशांकश्चंद्रः समराशिषु वृषकर्कादिषु गतः सन् तनुगृहतः प्रश्नलग्नराशितोऽरिरंध्रे षष्ठेऽष्टमे वा स्थाने स्थितः अशुभखचरैः पापग्रहैरवलोकितो भवति तदायं योगो विवाहस्य विनाशकारको भवति। तदुक्तं नारदेन—'कृष्णपक्षे शशी लग्नाद्युग्मराशिगतो यदि। पापदृष्टो न संबंधं करोत्येवारिरंध्रगः॥' इति। विवाहविनाशकारक इत्यत्र प्रयोगे समासानुपपत्तिः, तत्समाधिश्च ग्रंथांते करिष्यते॥ ६॥

अथैवं प्रश्नलग्नाद्वंध्यामृतापत्यादियोगानभिधायेदानीं जन्मकालीनबालवैधव्ययोगविचारमतिदिशंस्तत्परिहारान् शार्दूलविक्रीडितेनाह—

जन्मोत्थं च विलोक्य बालविधवायोगं विधाय्य व्रतं
सावित्र्या उत पैप्पलं हि सुतया दद्यादिमां वा रहः।
सल्लग्नेऽच्युतमूर्तिपिप्पलघटैः कृत्वा विवाहं स्फुटं
दद्यात्तां चिरजीविनेऽत्र न भवेद्दोषः पुनर्भूभवः॥ ७॥

जन्मोत्थमिति॥ यथा प्रश्नलग्नाद्विधवायोगो विचारितस्तथा जन्मोत्थं जन्मकालीनं च बालविधवायोगं विलोक्य जातकशास्त्राज्जन्मकालीनलग्नवशतो वैधव्ययोगं विचार्य वक्ष्यमाणं व्रतं कारयेदित्यन्वयः। तत्र बालविधवायोगानाह होरामकरंदे गुणाकरः—'त्यक्ता धवेनोष्णकरेऽस्तसंस्थे बाल्येऽपि भौमे विधवा प्रदिष्टा। पापग्रहालोकनवर्गयाते कन्यैव वृद्धा भवतीनसूनौ॥ वैधव्यं क्रूरखेटैर्मदनगृहगतैर्मिश्रितैः स्यात्पुनर्भूः पापेऽस्ते वीर्ययुक्तैर्भवति परिहृता प्रेयसा सौम्यदृष्टे। अन्योन्यांशस्थयोश्च क्षितिसुतसितयोर्बंधकी योषिदुक्ता चंद्रोर्वीसूनुशुक्रा यदि मदनगृहे प्रेयसोऽनुज्ञया सा॥' इति। अन्यमपि श्लोकं पठंति—'लग्ने व्यये च पाताले जामित्रे चाष्टमे कुजे। कन्या भर्तुर्विनाशाय भर्ता कन्याविनाशदः॥' इति। अथ जातकीयो वैधव्ययोगपरिहार उच्यतेऽस्माभिः—'द्यूनाद्वाच्ये पति[1]सुभगते रंध्रभाद्भर्तृमृत्युर्नीहारांशोरुदयगृहतस्तद्वपुश्चिंतनीयम्' इति गुणाकरेण सप्तमस्थाना-

१ पतिश्च सुभगता सौभाग्यं चेति द्वंद्वः। द्यूनात् सप्तमस्थानात् पतिसुभगते वाच्ये वक्तव्ये इत्यर्थः।

भर्तृसौभाग्ये विचार्ये इत्युक्तम्। तत्र–'यो यो भावः स्वामिदृष्टो युतो वा सौम्यैर्वा स्यात्तस्य तस्यास्ति वृद्धिः। पापैरेवं तस्य भावस्य हानिर्निर्देष्टव्या पृच्छतां जन्मतो वा॥' इति भट्टोत्पलोक्तेः। स्वस्वामिसौम्यैरीक्षितं चेत्सप्तमस्थानं भवति तदा तद्भावसुखं वाच्यम्। केचित्तु स्त्रीणां महत्यरिष्टयोगे भर्तुश्च स्वल्पारिष्टयोगे तत्परिहारमाहुः॥ अथापरिहार्ये वैधव्ययोगे प्रतीकारमाह—विधाय्येति। रह इति वक्ष्यमाणमिहापकृष्टव्यम्। पित्रादिः सुतया कन्यया कृत्वा रह एकांते हि निश्चयेन साविन्या व्रतं विधाय्य कारयित्वा उत अथवा पैप्पलं पिप्पलसंबंधि व्रतं एकांते विधाय्य पश्चादिमां कन्यां सुलग्ने चिरजीविने वराय दद्यात्। तदुक्तं व्रतखंडे—'साविन्यादिव्रतादीनि भक्त्या कुर्वंति याः स्त्रियः। सौभाग्यं च सुहृत्त्वं च भवेत्तासां सुसंततिः॥' इति। सावित्रीव्रतकरणप्रकारस्तत्रैव प्रसिद्धः। संहितासारे—'अवैधव्यकरैर्योगैर्विवाहपटलोदितैः। वरायायुष्मते देया कन्या वैधव्ययोगजा॥' इति। पिप्पलव्रतमुक्तं ज्ञानभास्करे–'बलवद्विधवायोगे बाल्ये सति मृगीदृशाम्। पिता रहसि कुर्वीत तद्व्रतं शास्त्रसंमतम्॥ सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते। अवैधव्यकरे योगे लग्ने ग्रहबलान्विते॥ व्रतारंभं प्रकुर्वीत बालवैधव्यनाशनम्। सुस्नातां चित्रवस्त्राढ्यां कन्यां पितृगृहाद्बहिः॥ नीत्वाश्वत्थशमीस्थाने यद्वा बदरिकाश्रये। आलवालं प्रकुर्वीत विपुलं मृदुकर्षितम्॥ कुमार्याचार्यनिर्दिष्टं कृत्वा संकल्पमादरात्॥ करकांबुप्रपूर्णेन सेचनं प्रतिवासरम्। चैत्रे वाश्विनमासे च तृतीयाऽसितपक्षतः। यावत्कृष्णतृतीयान्या मासमेकं यथाविधि॥ ब्राह्मणानां तथा स्त्रीणां पूजनं च समाचरेत्। तदाशिषाप्नुयात्कन्या सौभाग्यं च सुखान्वितम्। प्रतिमां पार्वतीशार्न्गी वैणवे भाजनेऽर्चयेत्। चंदनाक्षतदूर्वाद्यैर्बिल्वपत्रैर्यथाविधि॥ उपचारैर्यथाशक्त्या नैवेद्यैः प्रतिवासरम्। एवं व्रतप्रभावेण बालवैधव्यनिष्कृतिः। जायते कन्यकानां च ततः पाणिग्रहक्रिया॥' इत्यश्वत्थव्रतम्। अथान्यदपि अपरिहार्यबालवैधव्ययोगापहारकं प्रकारत्रयमाह—वा रह इत्यादि। वा अथवा रह एकांते अच्युतमूर्तिः विष्णुप्रतिमा, पिप्पलघटौ प्रसिद्धौ; एषां मध्ये अन्यतरेण मनोऽभीष्टेन साकं सल्लग्ने वक्ष्यमाणदूषणरहिते सौभाग्यगुणान्विते च विवाहलग्ने विवाहं कारयित्वा पश्चात्तां कन्यां स्फुटं लोकप्रसिद्धं यथा भवति तथा चिरजीविने आयुष्मते वराय दद्यात् पित्रादिरधिकारी। तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे—'बालवैधव्ययोगेऽपि कुंभद्रुप्रतिमादिभिः। कृत्वा लग्नं रहः पश्चात्कन्योद्वाह्येति चापरे॥' इति। कुंभ इत्युपलक्षणम्। तेन मंथन्यपि ग्राह्या। द्रुर्वृक्षः 'पलाशी द्रुद्रुमागमाः' इत्यमरः। स चाश्वत्थ एव नान्यः। प्रतिमा विष्णुप्रतिमा शिरोभुजाद्यवयवयुता सौवर्णी न शालग्रामशिला। सर्वत्रापि प्रमाणं वक्ष्यतेऽधुनैव॥ कुंभविवाहः सूर्यारुणसंवादे—'विवाहात्पूर्वकाले च चंद्रताराबले शुभे। विवाहोक्ते च मंथन्या कुंभेन सह वोद्वहेत्॥ पिता संकल्पवाद्यं च विवाहं

विधिपूर्वकम् । सूत्रेणावेष्टयेत्पश्चाद्दशतंतुविधानतः ॥ कुंकुमालंकृतं देहं तयोरेकांतमंदिरे । ततः कुंभं च निःसार्य प्रभज्य सलिलाशये ॥ ततोऽभिषेचनं कुर्यात्पंचपल्लववारिभिः । तत्सर्वं वस्त्रपूजाद्यं ब्राह्मणाय निवेद्य च ॥ कन्यालंकारवस्त्राद्यं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥' इति कुंभविवाहः । कुंभप्रार्थना च तत्रैव–'वरुणांगस्वरूपस्त्वं जीवनानां समाश्रय । पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रान्सुखं वरम् । देहि विष्णुवराद्देव कन्यां पालय दुःखतः ॥' इति । अथाश्वत्थविवाहस्तत्रैव–'द्विजान् गुरुसुहृन्नारीमंगलोच्चारणैः समम् । आहूयोद्वाहकाले च रम्यभूमौ सुमंडपे ॥ गत्वा प्रणम्य गौरीं च गणनाथं च भूरुहम् । भवानीं चैव मंथानीं पिता मंत्रमुदीरयेत् ॥ उद्वाहयिष्ये विधिवदश्वत्थेन मनोहराम् । कन्यां सौभाग्यसौख्यार्थहेतवेऽहं द्विजोत्तमाः । नमस्ते विष्णुरूपाय जगदानंदहेतवे । पितृदेवमनुष्याणामाश्रयाय नमो नमः ॥ वनानां पतये तुभ्यं विष्णुरूपाय भूरुह । नमो निखिलपापौघनाशनाय नमो नमः । पूर्वजन्मभवं पापं बालवैधव्यकारकम् । नाशयाशु सुखं देहि कन्यायाः मम भूरुह ॥' इत्यश्वत्थेन सह विवाहसंकल्पप्रार्थने । विवाहस्तु कुंभविवाहवद्विधेयः । एवं विष्णुप्रतिमया सौवर्ण्या सह विवाहं विधाय प्रतिमादानं विधेयम् ॥ अथ प्रतिमादानविधिस्तत्रैव—'शुभे मासि सिते पक्षे सानुकूलग्रहे दिने । ब्राह्मणं साधुमामंत्र्य संपूज्य विविधार्हणैः ॥ तस्मै दद्याद्विधानेन विष्णोर्मूर्तिं चतुर्भुजाम् । शुद्धवर्णसुवर्णेन वित्तशक्त्याथवा पुनः ॥ निर्मितां रुचिरां शंखगदाचक्राब्जशोभिताम् । दधानां वाससी पीते कुमुदोत्पलमालिनीम् ॥ सदक्षिणां च तां दद्यान्मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ यन्मया पूर्वजनुषि घ्नंत्या पतिसमागमम् । विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतो वातिविरक्तया । प्राप्यमाणं महाघोरं यशःसौख्यधनापहम् । वैधव्याद्यतिदुःखौघनाशाय सुखलब्धये । बहुसौभाग्यलब्ध्यै च महाविष्णोरिमां तनुम् ॥ सौवर्णीं निर्मितां शक्त्या तुभ्यं संप्रददे द्विज । अनघाद्याहमस्मीति त्रिवारं प्रवदेदिति ॥ एवमस्त्विति विप्राशीर्गृहीत्वा स्वगृहं विशेत् । ततो वैवाहिकविधिं पिता कुर्यान्मृगीदृशः ॥' इति प्रतिमादानविधिः । एवं घटेनाश्वत्थेन वा विष्णुरूपेण वा एकांते विवाहं विधाय पश्चाद्वादित्रघोषपुरःसरं पित्रादिः कन्यादानाधिकारी कन्यामायुष्मते वराय दद्यात् । कन्यादातॄनाह याज्ञवल्क्यः— 'पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा । कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥' ननु 'पुनर्भूर्दिधिषूरूढा द्विः' इत्यमरोक्तेर्द्विःपरिणीतायाः कन्यायाः पुनर्भूत्वेन महादोषः संभवतीत्यपेक्षायामाह–अत्र न भवेदिति । अत्रैवं विधेयं–कुंभादिविवाहानंतरं कन्यायाः पुनरायुष्मद्वरेण सह विवाहविषये पुनर्भूभवः पुनर्भूसंभूतो दोषो नास्ति । कुतो दोषो नास्तीत्युच्यते । विधानखंडे तथाभिधानात्—'स्वर्णांबुपिप्पलानां च प्रतिमा विष्णुरूपिणी । तया सह विवाहे च पुनर्भूत्वं न जायते ॥' चकाराद्घटस्यापि–'लक्ष्मीरूपा सदा कन्या हरिरूपं सदा जलम् । हरेर्दत्तं च यद्दानं दातुः पापहरं सदा ॥

लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै या दत्ता कन्यका बुधैः। तारयेत्सकलं दातुः कुलं पूर्वापरं सदा ॥ चंद्रगंधर्ववह्न्यंबुशिवसोमस्वरा इमे । पतयः कन्यकानां च बाल्यात्संति सदैव ते ॥ तदुद्वाहविधिर्यत्नात्कृतो नो जनयेदघम् ॥ यथालिभुक्तं कमलं देवानां पूजनाय वै । अर्हं भवति सर्वत्र तथा कन्या नृणां भवेत् ॥' इति। धर्मशास्त्रेऽपि—'यत्किंचित्कथितं शास्त्रे शांतिकं पतिरक्षणे। तत्पापमपि नो पापं येन धर्मोऽभिरक्ष्यते ॥' इति। श्रुतावपि सोमादिभिः सहोद्वाहोऽभिहितः-'सोमः प्रथमो विविदे गंधर्वो विविद उत्तरः। तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजः ॥ सोमोऽददद्गंधर्वाय गंधर्वोऽददग्नये। रयिं च पुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम् ॥' इति। अतो देवभोग्यानां कन्यानां पुरुषविवाहे न दोषः पुनर्भूभवस्तथात्रापि । अत एव हि लोकेऽपि शिष्टाचारो दृश्यते-'मंथन्या भास्करो यत्नात्कृतवान्दुहितुर्विधिम् । रेणुकोऽपि स्वकन्यायास्तरूद्वाहं चकार सः ॥' इति विधानखंडे विधानात्। अत एव— 'पित्रा मात्रा तथा भ्रात्रा दत्ता या तोयधारया । विप्राग्निसुहृदां साक्ष्यं कृत्वा सोद्वाहिता भवेत् ॥' इति कात्यायनादिभिर्विवाहस्य परिभाषितत्वादेकदा कन्यापुरुषविवाहं निर्वर्त्य पुनर्द्वितीयपुरुषविवाहे जाते सा पुनर्भूरेवेत्यलमियता ॥ ७ ॥

अथास्याः कन्यायाः कीदृशमपत्यं प्रथमं भवितेति प्रश्ने स्रग्विणीछंदसोत्तरमाह—

प्रश्नलग्नक्षणे यादृशापत्ययुक्
स्वेच्छया कामिनी तत्र चेदाव्रजेत् ।
कन्यका वा सुतो वा तदा पंडितै-
स्तादृशापत्यमस्या विनिर्दिश्यते ॥ ८ ॥

प्रश्नेति ॥ तत्र=ज्योतिर्वित्समीपे। यादृशापत्यत्वमेव विवृणुते-कन्यकेत्यादि । शेषं पद्यं स्पष्टार्थम् । यदाह शौनकः—'आलिंग्य शिशुं कन्या पृच्छकमाश्रित्य तिष्ठति प्राक् चेत् । स्त्रीहस्ता स्त्रीजननी पुंहस्ता पुत्रजननी च ॥' इति। कन्या यस्यकस्यापीति शेषः ॥ ८ ॥

अथ सामान्यतो निमित्तवशेन शुभाशुभप्रश्नं स्रग्विण्याह—

शंखभेरीविपंचीरवैर्मंगलं
जायते वैपरीत्यं तदा लक्ष्येत् ।
वायसो वा खरः श्वा शृगालोऽपि वा
प्रश्नलग्नक्षणे रौति नादं यदि ॥ ९ ॥

त्यंते अग्निं नवभिराज्याहुतिभिः शेषेणेत्यादि 'अग्निमीळे' इति नवानां मधुच्छंदाग्निर्गायत्री ॥ अग्निद्वयसंसर्गार्थं प्रथमाग्नौ प्रधानाज्यहोमे वि० । 'अग्निमीळे' इत्यादिर्नवभिर्ऋग्भिः प्रत्यृचं स्रुवेण नवाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ अग्नय इदमिति सर्वत्र त्यागः ॥ होमशेषं समाप्य अयं ते योनिरिति मंत्रेण ज्येष्ठाग्निं समिधि समारोप्य प्रत्यवरोहेति मंत्रेण तं द्वितीयाग्नौ प्रत्यवरोह्य ध्यात्वा पत्नीद्वयान्वारब्धोन्वाधानं कुर्यात् ॥ अग्निद्वयसंसर्गार्थं प्रथमसंसृष्टद्वितीयाग्नौ विहितहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ आज्यभागांते अग्निं प्रधानं षड्वारमाज्येन शेषेणत्यादि ॥ प्रोक्षणीं कुशान् दर्वीस्रुवौ प्रणीताज्यपात्रे इध्मावर्हिषीत्यष्टौ पात्राणि ॥ स्रुचि चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पत्नीद्वयान्वारब्धो जुहुयात् ॥ अग्नावग्निरित्यस्य हिरण्यगर्भोग्निरष्टी ॥ अग्निद्वयसंसर्गार्थं संसृष्टाग्नौ प्रधानाज्यहोमे० ॥ ॐ अग्नावग्निश्चरति प्रविष्टऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः ॥ तस्मै जुहोमि हविषा घृतेन मा देवानां नो मुहद्भागधेयं स्वाहा ॥ अग्नय इदं ० ॥ एवमग्रेपि ॥ आज्यस्य स्रुचि चतुर्ग्रहणं विनियोगस्त्यागश्च ॥ अग्निनाग्निर्मेधातिथिः काण्वोग्निर्गायत्री ॥ अग्निद्वयसं ० ॥ अग्निनाग्निः समिध्यते० ॥ अस्तीदमिति तिसृणां विश्वामित्रोग्निरनुष्टुप् अन्त्ये त्रिष्टुभौ ॥ अस्तीदमधि ० ॥ अरण्यो० ॥ उत्तानायाम ० ॥ पाहिनो अग्न इत्यस्य भर्गः प्रगाथोग्निर्बृहती ॥ पाहिनो अग्न एकया ० ॥ भिर्वसो स्वाहा ॥ होमशेषं समाप्याहिताग्नये गोयुग्मं दत्त्वा विप्रान् भोजयेत् ॥ इत्यग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः ॥ "पत्न्योरेका यदि मृता दग्ध्वा तेनैव तां पुनः ॥ आदधीतान्यया सार्धमाधानविधिना गृही ॥" द्वितीयादिविवाहकालः "प्रमदामृतिवासरादितः पुनरुद्वाहविधिर्वरस्य च ॥ विषमे परिवत्सरे शुभो युगले चापि मृतिप्रदो भवेत् ॥" संकटे महारुद्राभिषेकं मृत्युंजयमन्त्रजपं वा कृत्वा विवाहः कार्य इति भाति ॥ "तृतीया मानुषी कन्या नोद्वाह्या म्रियते हि सा ॥ विधवा वा भवेत्तस्मात्तृतीयेर्कं समुद्वहते ॥

अथार्कविवाहः ।

रविशन्योर्वारे हस्तर्क्षे वान्यत्र शुभदिने वा पुष्पफलयुतमर्कं गत्वा अर्ककन्यादातारमाचार्यं कृत्वा रक्तगंधादिभूषितो देशकालौ स्मृत्वा मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारार्थं तृतीयमर्कविवाहं करिष्ये ॥ आचार्यं वृत्वा नांदीश्राद्धांतं कुर्यात् ॥ दाता मधुपर्कयज्ञोपवीतवस्त्रगंधमाल्यादिभिर्वरं पूजयेत् ॥ अर्कस्य पुरतः स्थित्वा ॥ "त्रिलोकवासिन् सप्ताश्व च्छायया सहितो रवे ॥ तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु" इति प्रार्थ्य छायायुतं रविमर्के ध्यात्वाब्लिंगैरभिषिच्य वस्त्रादिभिराकृष्णेनेति मन्त्रेण संपूज्य श्वेतवस्त्रेण सूत्रेण वा वेष्ट्य गुडौदनं निवेद्य तांबूलं दद्यात् ॥ "मम प्रीतिकरा येयं मया सृष्टा पुरातनी ॥ अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टाप्यस्मान्संप्रति रक्षतु"

इत्यर्कं प्रदक्षिणीकृत्य ॥ "नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे ॥ त्राहि मां कृपया देवि पत्नी त्वं म इहागता ॥ अर्क त्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ॥ वृक्षाणामधिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धन ॥ तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय" इति च प्रदक्षिणीकुर्यात् ॥ अन्तःपटधारणादिकन्यादानपर्यंतं विधिं कृत्वा कन्यादाता आदित्यस्य प्रपौत्रीं सवितुः पौत्रीमर्कस्य काश्यपगोत्रामर्ककन्याममुकगोत्राय वराय तुभ्यं संप्रददे ॥ "अर्ककन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषिताम् ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥" दक्षिणां दत्त्वा गायत्र्या वेष्टितसूत्रेण बृहत्सामेति मन्त्रेणार्कवरयोः कंकणं बद्ध्वार्कस्य चतुर्दिक्षु कुंभेषु विष्णुं नाममन्त्रेण षोडशोपचारैः संपूज्यार्कस्योत्तरेऽर्कपत्न्यान्वारब्धो वर अस्याः सम्यक् भार्यत्वसिद्ध्यर्थं पाणिग्रहहोमं करिष्ये ॥ आघारदेवते आज्येनेत्यंते बृहस्पतिमग्निम् अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्यद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमाघारांतं कृत्वा ॥ संगोभिरित्यस्यांगिरसो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ॥ आज्यहोमे विनियोगः ॥ संगोभिरांगिरसो० ॥ बृहस्पतय इदं० ॥ यस्मै त्वेति वामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् ॥ यस्मै त्वाकामकामाय वयं सम्राज्यजामहे ॥ तमस्मभ्यं कामं दत्त्वाथेदं त्वं घृतं पिब स्वाहा ॥ अग्नय इदं० ॥ ततो व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वा होमशेषं समाप्य ॥ "मया कृतमिदं कर्म स्थावरेषु जरायुणा ॥ अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि" इति प्रार्थ्य शांतिसूक्तपाठांते गोयुग्ममाचार्याय दत्त्वा स्वधृतवस्त्राणि गुरवे दत्त्वान्यानि धारयेत् ॥ दश त्रयो वा विप्रा भोज्याः ॥ इत्यर्कविवाहः ॥

अथाह्निकप्रारंभः ।

"श्रीमन्नाथांघ्रिकमलं दीनानाथदयार्णवम् ॥ स्मारंस्मारं कामपूरमाह्निकाचरणं ब्रुवे ॥ प्रथमोक्तो बह्वृचानां प्रकारः स तु याजुषैः ॥ ग्राह्यो यत्र स्वसूत्रोक्तो विशेषः स्यान्न बाधकः ॥" ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय श्रीविष्णुं स्मृत्वा गजेंद्रमोक्षादि पठित्वेष्टदेवतादि स्मरेत् ॥ " समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमंडिते ॥ विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे " इति भूमिं प्रार्थ्य गवादिमंगलानि पश्येत् ॥

अथ मूत्रपुरीषोत्सर्गादिविधिः ।

तृणाद्यंतर्हितभूमौ शिरः प्रावृत्य यज्ञोपवीतं निवीतं पृष्ठतः कर्णे वा कृत्वा घ्राणपिधानं कृत्वा दिवा संध्ययोरुदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणामुखो मौन्यनुपानत्क आसीनो मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् ॥ यज्ञोपवीतस्य निवीतत्वं विनैव कर्णे धारणमनाचारः ॥ मार्गजलदेवालयनदीतीरादौ मलोत्सर्गो निषिद्धः ॥ "हस्तान्द्वादश संत्यज्य मूत्रं कुर्याज्जलाशयात् ॥ अवकाशे षोडश वा पुरीषे तु चतुर्गुणम् ॥ " प्रत्यर्कादिमेहने स्वशकृद्दर्शने च सूर्यं गां वा पश्येत् ॥ ततो गृहीतशिश्न उत्थाय शौचं कुर्यात् ॥

अथ वैधव्यहरः कुंभविवाहः ।

विवाहकर्ता पित्रादिः कन्यावैधव्यहरं कुंभविवाहं करिष्ये इति संकल्प्य नांदीश्राद्धांतं कृत्वा महीद्यौरित्यादिना कुंभस्थापनांते तत्र वरुणप्रतिमायां वरुणं संपूज्य तत्र कलशमध्ये विष्णुप्रतिमायां विष्णुं षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ "वरुणांगस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय ॥ पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु॥ देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःखतः" इति ॥ ततो विष्णुरूपिणे कुंभायेमां कन्यां श्रीरूपिणीं समर्पयामीति समर्प्य परित्वेत्यादिमंत्रैरधस्तादुपरि च कुंभं कन्यां च मन्त्रावृत्त्या परिवेष्ट्य ततः कुम्भं निःसार्य जलाशये प्रभज्य शुद्धजलेन समुद्रज्येष्ठेत्यादिमन्त्रैः पंचपल्लवैः कन्यामभिषिच्य विप्रान् भोजयेदिति ॥ इति कुम्भविवाहः ॥

अथ वरस्य मृतभार्यत्वपरिहारोपायः ।

तत्र परिवेत्तृत्वपापान्मृतभार्यत्वम् ॥ तत्पापपरिहाराय प्राजापत्यत्रयं चांद्रायणत्रयं कृत्वा असकृन्मृतभार्यत्वयोगे तदुभयत्रयमावृत्त्या कृत्वा मृतभार्यत्वनिरासनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमयुतसंख्यचर्वाज्यहोमं करिष्य इति संकल्प्याग्निस्थापनांतेऽन्वाधानम् ॥ दुर्गाग्निविष्णून् अष्टाधिकायुतसंख्याभिश्चर्वाज्याहुतिभिः शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि ॥ प्रतिदैवतं तूष्णीं निरूप्य प्रोक्ष्य च त्यागकाले अष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्याप्तं चर्वाज्यद्रव्यं यथामन्त्रलिंगं दुर्गायै अग्नये विष्णवे च न ममेति त्यजेत् ॥ जातवेदसेत्यनुवाकस्य उपनिषद ऋषयः ॥ दुर्गाग्निविष्णवो देवताः ॥ त्रिष्टुपूछन्दः॥चर्वाज्यहोमे विनियोगः ॥ अनुवाकानुवृत्त्या प्रत्यृचं होमः॥ तत्र प्रथमं चतुरधिकपंचसहस्रसंख्यश्चरुहोमस्ततश्चतुरधिकपंचसहस्राज्यहोम इत्येवमयुतहोमः ॥ होमशेषं समाप्य दश विप्रान् भोजयेदिति ॥ अथ वा कस्यचिद्ब्राह्मणस्य विवाहं कुर्यात् ॥ अथ मृतपुत्रत्वदोषे ब्राह्मणोद्वाहनं हरिवंशश्रवणं महारुद्रजपश्चेति त्रीणि व्यस्तानि समस्तानि वा शक्त्यपेक्षया कुर्यात् ॥ रुद्रजपदशांशेनाज्याक्तदूर्वाहोमः॥ हरिवंशश्रवणविधिरन्येपि विधयो विस्तरेण प्रागुक्ताः ॥

अथ कन्यादानप्रशंसा ।

यथाशक्ति भूषणालंकृतकन्याप्रदाताश्वमेधयाजीभयेषु प्राणदाता चेति त्रयः समपुण्याः ॥ "श्रुत्वा कन्याप्रदातारं पितरः सपितामहाः ॥ विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं व्रजंति ते ॥" इति कन्यादानप्रशंसा ॥

अथ कन्यागृहे भोजननिषेधः स्त्रिया सह च ।

" विष्णुं जामातरं मत्वा तस्य कोपं न कारयेत् ॥ अप्रजायां तु कन्यायां ना-